

О. В. ЗІНЧЕНКО. СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЮРИДИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ

Розглядаються питання теоретико-правового аналізу сутності юридичних конструкцій у процесі пізнання правових явищ. Характеризується юридична конструкція як структурне вираження певного різновиду правових явищ.

Ключові слова: юридична конструкція, право, норма права, правовідносини, правове явище.

Рассматриваются вопросы теоретико-правового анализа сущности юридических конструкций в процессе познания правовых явлений. Характеризуется юридическая конструкция как структурное выражение определенного вида правовых явлений.

Ключевые слова: юридическая конструкция, право, норма права, правоотношения, правовое явление.

The theoretical and legal analysis of essence of juridical constructions during the process of learning legal phenomena are examined in the article. Juridical construction is characterized as a structural expression of a variety of legal phenomena.

Key words: juridical constructions, law, rule of law, legal relations, legal phenomena.

Поняття «юридичної конструкції» та її властивостей у сфері науки є дискусійними питаннями, в першу чергу, із-за значущості та важливості даного терміну для юридичної науки, оскільки саме юридичні конструкції є тим засобом, який об'єктивно відображає певний рівень правового регулювання. Як і норми права, юридичні конструкції моделюють суспільні відносини специфічними правовими засобами й тим самим значно скорочують, спрощують та стабілізують процес правового регулювання багатогранного соціального життя¹.

Слід зазначити, що в юридичній літературі спостерігається різноманітність думок щодо визначення поняття і сутності юридичної конструкції. Так, відомий німецький правознавець Рудольф фон Іерінг, якого науковий світ справедливо відносить до основоположників школи конструктивної юриспруденції, розглядав поняття юридичної конструкції в рамках свого вчення про юридичну техніку. Вимоги, яким повинна відповідати будь-яка юридична конструкція, Р. Іерінг називає законами юридичної конструкції. При цьому вчений виділяє три таких закони: по-перше, закон поєднання (збігу) з позитивним матеріалом, який виражає вимогу повноти; по-друге, закон несуперечливості або системної єдності; і, по-третє, закон юридичної краси. На думку Р. Іерінга, юридична конструкція сприяє «полегшенню суб'єктивному оволодінню правом»².

Він відзначав, що словосполучення «юридична конструкція» належить до числа найбільш поширених технічних термінів юриспруденції XIX століття, між тим як на початку століття практично не застосовувалося, оскільки фактично не було відомим. При цьому вчений звертає увагу, що кожен, хто застосовує цей термін, розуміє під ним те саме, що й інші, але коли постає конкретне питання чим же насправді є юридична конструкція, яку мету вона втілює, які принципи її дії, - лише декотрі в змозі відповісти, тоді як наука залишає нас з усіма цими питаннями без допомоги, оскільки «до цього часу не зробила спроби визначити хоча б тільки поняття юридичної конструкції, не кажучи вже про створення якої-

небудь її теорії, виклад її цілей, чим вона керується і тих принципів, на основі яких вона працює»³.

Термін «юридична техніка» Р. Ієрінг виділяє в двох значеннях, насамперед, в якості технічного методу, такого собі «юридичного мистецтва», яке полягає в формальній обробці уже існуючого права, і, по-друге, в якості застосування вказаного методу для технічного удосконалення самого права⁴. Характерним для Р. Ієрінга є те, що юридичну конструкцію він розуміє як метод пізнання права. На користь даного факту свідчить, зокрема, розмежування ним юриспруденції на «нижчу» і «вищу»⁵. При цьому до «нижчої» юриспруденції вчений відносить тлумачення окремих правових норм, а до «вищої» – аналіз, конструкцію і систематизацію (класифікацію) юридичних відносин. Примітно, що цим самим Р. Ієрінг виходить за межі традиційного для юридичної теорії догматичного методу, який полягає в інтерпретації і систематизації правових норм, відносячи його до «нижчої» юриспруденції.

Окрім того, пізнання права у Р. Ієрінга вбачається не тільки в умінні тлумачити юридичні норми, але й у вмінні кількісно і якісно спрощувати право шляхом його узагальнювання.

Кількісне спрощення права полягає в тому, що чим менше матеріал за обсягом, тим легше він у використанні і сприйнятті. При цьому вчений відзначає, що сприяють цьому такі технічні компоненти: розчленування всього матеріалу або зведення його до простих складових частин, іншими словами, проведення юридичного аналізу (алфавіт права або його юридична хімія); логічна концентрація, зосередження матеріалу, яке відбувається навколо створеного юристом центрального поняття; систематичне розміщення матеріалу; юридична термінологія; і нарешті, мистецтво вмілого користування наявним матеріалом (юридична економія)⁶.

Як бачимо, приведені компоненти мають технічно універсальне значення, тому можуть застосовуватися і під час роботи з існуючими правовими текстами, зокрема, при тлумаченні і застосуванні права, й, окрім того, вони є абсолютно придатними для законотворчого процесу.

Якісне спрощення права, на думку Р. Ієрінга, досягається якраз за допомогою юридичної конструкції, яка є «опрацюванням правового матеріалу в якості конкретно-історичного методу»⁷. Подібне опрацювання, пише він, «знаменує собою піднесення правового матеріалу до стану вищого агрегату. Це піднесення матеріалу і є одночасно піднесенням самої юриспруденції»⁸. Окрім того, Р. Ієрінг відзначав, що юридична конструкція є пластичним мистецтвом юриспруденції, предмет і мета її – юридичне тіло⁹. На думку вченого, кожна робота, проведена щодо цього «тіла», є творчою, і підпадає під поняття юридичної конструкції – незалежно від того чи має вона своїм об'єктом «тіло» в його цілому вигляді, збуджуючи його до життя, чи є тільки допоміжною властивістю, пояснюючи окремі випадки в житті «тіла», та усуваючи протиріччя.

В якості прикладів правових «тіл» Р. Ієрінг називає суб'єктивні права, відносячи до їх елементів суб'єкт права, об'єкт, зміст, дію, позов. Саме у встановленні такого роду основоположних, визначальних елементів будь-якої субстанції (договору, законодавчого поняття тощо) правознавець і вбачає сутність юридичної конструкції. Це означає в результаті, що аналізуючи правове тіло шляхом встановлення його істотних, основних елементів, дослідник збирає розрізнені законодавчі рішення в єдине ціле – в систему. У результаті обробки права за допомогою юридичної конструкції воно систематизується та набуває характеру системи¹⁰.

Отже, можемо спостерігати, що ключовою ідеєю у Р. Ієрінга є пізнання права шляхом аналізу побудови правових тіл і їх системи.

Як бачимо, у цьому своєрідному юридичному натуралізмі криється одна з відмінних рис європейської правової культури – «корпусність», уява про право як про «тіло». Право тут сприймається як цілісність, як система, організм (*corpus*). Таке розуміння права існує на всіх рівнях зовнішньої його об'єктивації й, безперечно, сходиться до римського права¹¹.

Дослідження Р. Ієрінга мають неабияке значення у розвитку теорії права. Вчений поєднав у своїх поглядах розробку всіх трьох основних напрямків у правовій ідеології ХІХ століття, зробивши вагомий внесок у розвиток кожного з них. Мова йде про логіку правових конструкцій, вивчення соціальної природи права й етичних основ права, тобто філософію права. Не погоджуючись з так званою юриспруденцією понять за підвищену увагу до формально-догматичної сторони в праві, Р. Ієрінг прагнув створити єдине вчення про право, показати тісний зв'язок догматики права і вчення про соціально-історичну і моральну природу права.

Інші дослідники, зокрема М.М. Коркунов, визнає близькість свого варіанту сприйняття та розуміння права до концепції правових поглядів Р. Ієрінга, але при цьому вчення німецького правознавця ним оцінюється досить критично. Варто відзначити, що М.М. Коркунов розглядає юридичну конструкцію як об'ємне поняття, наділяючи її більш універсальним значенням. Він відмічає, що Р. Ієрінг, описуючи вчення про юридичний аналіз та юридичну конструкцію, посилається не на загальні першооснови наукової методології, а на приклад азбуки для пояснення аналізу і на приклад органічних тіл для пояснення юридичної конструкції, - поняття в обох випадках досить віддалені й неповні. Також учений не розділяє точку зору С.А. Муромцева, який прямо відносить усі прийоми юридичної конструкції до «особливостей юридичного світогляду», що має лише «умовне практичне значення і не є прийнятним в якості засобу наукового пояснення»¹².

Водночас М.М. Коркунов відзначає: для того, щоб конструкція виконувала своє призначення, вона повинна відповідати загальновідомим умовам, які Р. Ієрінг називав законами юридичної конструкції. Так, умова повноти (цілісності) означає, що конструкція повинна покрити собою всі можливі пересічні випадки, які, в свою чергу, мають укладатися в її рамках. Умова послідовності означає, що правильна конструкція має бути послідовною, причому в двоякому відношенні: по-перше, вона сама не повинна складати виключення з найбільш загальних юридичних положень, а повинна узгоджуватися з ними; по-друге, вона має бути такою, щоб вирішення всіх питань у даному відношенні відбувалося як необхідний логічний висновок. І, нарешті, ще одна умова - конструкція повинна бути простою, природною, оскільки занадто складна чи недосконала конструкція не полегшить, а тільки ускладнить розуміння¹³.

Філософсько-методологічна основа теорії М.М. Коркунова базується на позитивізмі, суб'єктивному ідеалізмі і певною мірою на індивідуалізмі. Намагаючись відійти від ортодоксальних положень формально-догматичної юриспруденції і формалістичного розуміння права, вчений докладає зусиль представити формально-догматичну юриспруденцію не тільки як один із напрямків теорії права, але й як певну історичну стадію, що обумовлена рядом обставин.

Так, якщо Р. Ієрінг визнавав право як охорону інтересів, то М.М. Коркунов наполягав на тому, що право інтереси лише розмежує. При цьому М.М. Коркунов виділяв три стадії у розвитку теорії права: емпіричну (збір та опис матеріалу),

класифікаційну (систематизація зібраного матеріалу) і, власне, теоретичну, коли з'ясовуються самі закони розвитку й співіснування юридичних явищ¹⁴.

Слід звернути увагу, що М.М. Коркунов писав про аналіз, конструкцію і систематизацію юридичних відносин як про прийоми наукового опрацювання права. Дослідник зазначав, що тільки вивчення юридичних відносин, а не тлумачення окремих законодавчих постанов надає узагальнене і систематичне знання права, знання наукове. В цьому значенні Р. Ієрінг називав тлумачення «нижчою» юриспруденцією, протиставляючи їй як «вищу» аналіз, конструкцію і систематизацію юридичних відносин¹⁵.

Характерною особливістю у дослідженні М.М. Коркунова є те, що вчений наділяє юридичну конструкцію універсальним значенням, оскільки вважає її методом науки в цілому, а не окремо взятої юридичної науки. Такий висновок вбачається, зокрема, з того, що науковець отожднює юридичну конструкцію з астрономічними та кристалографічними конструкціями.

На думку вченого, будь-яка наука надає не копію дійсності, а ідеальну побудову. Так, конструктивний характер наукових узагальнень досить наглядно відображається у кристалографічних системах. Щоб знайти пояснення складним явищам, які спостерігаються у кристалах, кристалографи уявляють, що всередині кожного кристалу існують лінії напрямку, співвідносно довжиною і взаємним нахилом яких визначається природа кристалу, – ці лінії, звичайно, тільки уявні. Таким чином, вся кристалографія спирається на конструкцію, на ідеальну побудову. Аналогічне, не тільки практичне, але і наукове значення, має й юридична конструкція. Між нею і конструкціями, наприклад, астрономічними чи кристалографічними, відсутня принципова різниця. Хоча, звісно, прийоми юридичної конструкції інші, оскільки різниться і сам предмет дослідження. Подібно тому, як визначаються всі властивості кристалу, так і визначення всіх властивостей різноманітних юридичних відносин зводиться до з'ясування їх суб'єкта і об'єкта, змісту й умов їх виникнення та припинення. Конструкція юридичних відносин, як ідеальна побудова, виконує ту ж саму функцію, що і конструкція кристалографічних систем. Оцінка конструкції повинна бути обумовлена виключно її здатністю слугувати прийнятною формою для наглядного і точного відтворення всіх властивостей правових явищ та їх взаємного співвідношення. Придатність встановленого прийому юридичної конструкції найкраще доводиться її успішним застосуванням у практичній діяльності¹⁶.

Як бачимо, загальнотеоретична характеристика істотних особливостей юридичних конструкцій у дослідженнях і Р. Ієрінга, і М.М. Коркунова узагальнює поняття «юридична конструкція» як структурне вираження певного виду правових явищ та визнає, що значимість юридичних конструкцій для процесів правового пізнання полягає в тому, що даний феномен наділений вагомими організаційно-концептуальними началами.

Сучасний правознавець Ж.О. Дзєйко вважає, що юридичні конструкції знаходять свій вияв у будь-якій правовій доктрині; норми права являють собою певну систему, яка фактично є конструкцією; також норми права закріплюються в законах та інших джерелах права за допомоги юридичних конструкцій як засобів юридичної (зокрема законодавчої) техніки; неможливо реалізувати, зокрема застосувати норми права, не використавши певних юридичних конструкцій¹⁷.

Юридична конструкція, – зазначає О.С. Йоффе, – є суто концентрованим виразом, на рівні з самим юридичним правилом, тих із числа абстрактних можли-

вих умов його застосування, які визнані законодавцем найбільш доцільними для вирішення різноманітних конкретних питань, які можуть виникнути у процесі практичної реалізації даної правової норми¹⁸.

На думку С.С. Алексєєва, юридичні конструкції являють собою органічний елемент особливого, власного змісту права, його внутрішньої форми, що народжується на перших порах спонтанно, у самому житті, на практиці у результаті процесу типізації. Причому, ключовий, визначальний елемент змісту (чи структури) права проявляється тоді, коли він виходить із стану початкових примітивних форм й отримує розвиток як самостійний і досить своєрідний феномен людської цивілізації, що має свій, особливий зміст (внутрішню форму) і готовий до того, щоб на основі нового досвіду, даних науки, сили розуму отримати подальший розвиток, новий рівень досконалості¹⁹.

Варто погодитися зі слушною думкою науковця в тому, що юридична конструкція, як засіб юридичної техніки, забезпечує єдність права з зовнішньою формою, є вмістилищем фактичного змісту права, його структурною організацією²⁰. Слід водночас зазначити й те, що С.С. Алексєєв називає юридичні конструкції правовими «молекулами»²¹. Причому одним із головних видів таких правових «молекул» є норма права.

В юридичній науці дану «молекулу» визначають як логічну норму права, частинами якої є гіпотеза, диспозиція, санкція. Саме з чисельної множинності таких «молекул» і складається каркас права²².

Варто також звернути увагу на застереження Р. Лукича, який відзначає, що створення конструкцій (у праві, як і в інших галузях науки) є складною й надто відповідальною справою. Складність її полягає в тому, що необхідно знайти найкращий спосіб розуміння і відображення занадто складної правової дійсності; відповідальною тому, що наслідки недоброякісних чи зайвих конструкцій можуть виявитися досить тяжкими²³.

Така позиція вченого зрозуміла, оскільки у структурі правового явища, як правило, представлені різні опорні частини, кожна з яких виконує тільки властиве їй змістовне навантаження і функціональне спрямування. Тому питання забезпечення юридичної досконалості та якості різнорідних елементів, що входять до складу юридичної конструкції, є завжди актуальним з огляду на його функціональну значимість у процесі відображення об'єктивної правової реальності.

На сучасному етапі в основу підходів до розуміння юридичних конструкцій покладено тезу про те, що чим простіше конструкція, тим вона є досконалішою і прозорішою, оскільки саме в її природній простоті і криється найвище мистецтво.

Обов'язковим чинником юридичної конструкції є наявність у ній різнорідних частин (елементів). Саме завдяки таким елементам стає зрозумілою структура правового явища. Окрім того, зміст кожної юридичної конструкції складається з набору таких структурних елементів, що властиві тільки даному, відображеному в ній, різновиду суспільних відносин.

Пізнавальне значення юридичної конструкції полягає в тому, що завдяки їй дослідженням охоплюється максимальна кількість предметів і явищ конкретної сфери, а це, в свою чергу, дозволяє скласти загальну уяву про сферу, яка вивчається.

Окрім того, пізнавальне значення юридичної конструкції полягає у можливості надати характеристику будь-якому окремому предмету з окресленого кола явищ та спрогнозувати головні векторні напрями розвитку явищ, які ще тільки

знаходяться у стадії становлення.

Юридична конструкція, поміж іншого, дає змогу нам ясно усвідомити співвідношення окремих видів і ряду явищ і на цій підставі з'ясувати певні закономірності даного співвідношення.

1. *Общая теория права. Курс лекций.* / Под общ. ред. В.К. Бабаева. – Н. Новгород: Нижегородская ВШ МВД РФ, 1993. – С. 103.
2. *Иеринг Р.* Юридическая техника / Пер. с нем. Ф.С. Шендорфа. – СПб., 1905. – С. 79-92.
3. Там же. – С. 3.
4. Там же. – С. 25.
5. Там же. – С. 64-66.
6. Там же. – С. 27-33.
7. Там же. – С. 80.
8. Там же. – С. 68.
9. Там же. – С. 79-84.
10. Там же. – С. 96.
11. *Халабуденко О.А.* К вопросу становления понятия «юридическая конструкция»: методологический аспект. – [Электронный ресурс] // Виртуальный клуб юристов «ЮрКлуб». – Режим доступа: <http://www.yurclub.ru/docs/theory/article22.html>.
12. *Хропанюк В.Н.* Теория государства и права. Хрестоматия: Учеб. пособ. – М.: Интерстиль, 1998. – С. 695.
13. *Коркунов Н.М.* Лекции по общей теории права. – СПб., 1914. – С. 360.
14. *Коркунов Н.М.* Сборник статей 1877-1897. Общие вопросы права. – История права. – Государственное право. – Международное право. – СПб., 1898. – С. 11.
15. *Хропанюк В.Н.* Цит. работа. – С. 694.
16. Там же. – С. 696-698.
17. *Дзейко Ж.О.* Юридичні конструкції як засоби законодавчої техніки: поняття, значення та вимоги до їх створення // Українське право. – 2007. – № 1. – С. 17-29.
18. *Иоффе О.С., Грибанов В.П.* Пределы осуществления субъективных гражданских прав // Советское государство и право. – 1964. – № 1. – С. 31.
19. *Алексеев С.С.* Восхождение к праву. Поиск и решения. – М.: НОРМА, 2001. – С. 80-81.
20. Там же. – С. 278.
21. Там же. – С. 278.
22. *Кашанина Т.В.* Юридическая техника: Учебник. – М., Эксмо, 2008. – С. 181.
23. *Лукич Р.Д.* Методология права / Под ред. Д.А. Керимова. – М.: Прогресс, 1981. – С. 278.